

“BOBURNOMA” – DUNYONI ROM ETGAN ASAR**Sayipova Dilafruz Rahimovna**

Samarqand davlat universiteti Kattaqo‘rg‘on filiali “O‘zbek tili va gumanitar fanlar” kafedrasida o‘qituvchisi, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

«БАБУРНАМА» – ПРОИЗВЕДЕНИЕ, КОТОРОЕ ВПЕЧАТЛИЛО МИР**Саипова Дилафруз Рахимовна**

Преподаватель кафедры «Узбекский язык и гуманитарные науки» Каттакорганского филиала Самаркандского государственного университета, доктор философии по филологии (PhD)

“BABURNAMA” - A WORK THAT IMPRESSED THE WORLD**Sayipova Dilafruz Rahimovna**

Teacher of the Department of “Uzbek Language and Humanities”, Kattakurgan Branch of Samarkand State University, Doctor of Philosophy (PhD) in Philology

E-mail:

dilafruz.sayipova@bk.ru<https://orcid.org/0009-0009-6127-7701>

Annotatsiya: Maqolada Bobur shaxsi hamda “Boburnoma”ning dunyo ilmiy jamoatchiligida o‘rganilishi, asarga berilgan ta’rif-tavsiflar haqida ma’lumot beriladi. Shuningdek, “Boburnoma”ning olamshumul shuhratiga sabab bo‘lgan omillar haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: memuar, “Shayboniynoma”, “Tarixi Rashidiy”, sharqshunoslik, qo‘lyozma, tarjima, badiiylik, devon, aruz.

Аннотация: В статье дается информация о личности Бабуре и изучении «Бобурнаме» в мировом научном сообществе, определения и описания, данные произведению. Также рассматриваются факторы, обусловившие всемирную известность «Бобурнаме».

Ключевые слова: мемуары, «Шайбанийнома», «Тарихи Рашиди», востоковедение, рукопись, перевод, художественность, деван, аруз.

Abstract: The article provides information about the personality of Babur and the study of “Boburnama” in the world scientific community, the definitions and descriptions given to the work. It also discusses the factors that led to the worldwide fame of “Boburnama”.

Key words: memoir, “Shaybaniynoma”, “Tarihi Rashidiy”, oriental studies, manuscript, translation, art, divan, aruz.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).

Zahiriddin Muhammad Bobur shaxsiyati va ijodi haqidagi ma’lumotlar u hayotlik paytida yozilgan bir qator manbalarda uchraydi. Xususan, Mirzo Muhammad Haydarning “Tarixi Rashidiy” asarida, Muhammad Solihning “Shayboniynoma” dostonida va boshqa bir qancha tazkiralarda uchratish mumkin. Shuningdek, Sayfi Chalabiyning (XVI asr) “Sayohatnoma” asarida ham Boburning Shaybo-

nixon bilan kurashi tasvirlari, uning Ubaydullaxonga yo‘llagan maktubi, shuningdek, Hindistonni qo‘lga kiritishidan Humoyun zamonigacha bo‘lgan Hindiston tarixi haqida ma’lumotlar berilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Akademik V.V.Bartold “Yevropa va Rossiyada Sharqni o‘rga-

nish tarixi” nomli kitobida boburiylar davlati yuritgan diplomatik munosabatlar Bobur vafotidan so‘ng ham uning nomi bilan davom etganini ta’kidlagan.

Shaxsiyatidagi ayni shu yorqin xislatlari bois, u Farg‘ona ayniqsa, Hindistonda hukmronligi davomida ulkan mavaffaqiyatlarga erishgan. Boburning adabiy merosi ulkan xazina. Uning she‘riy devoni, “Boburnoma”, “Risolai Aruz”, “Xatti Boburiy”, “Mubayyin” hamda hozirgacha topilmagan “Musiqqa ilmi”, “Harb ishi” kabi ko‘plab ilmiy va badiiy barkamol asarlari jahon adabiyoti, madaniyati va san‘ati rivojida muhim ahamiyat kasb etdi [2].

Albatta, bu buyuk alloma ijodining eng sara durdona asari “Boburnoma”dir. “Boburnoma” muallifi nomini abadiyatga muhrladi. Professor G‘aybullayev Salomov ta‘biri bilan aytganda, “...dunyoda hech bir fotih-u jahongir tillarda bunchalik doston bo‘lgan emas”.

MUHOQAMA(OBСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION)

Yevropa va Sharq olimlarining uzviy ravishda e‘tiborini qozonib kelayotgan “Boburnoma” XVI asrning ikkinchi yarmidayoq forscha o‘g‘irilgan bo‘lsa, XIX asrga kelib uning ingliz, nemis, fransuz tillariga tarjima qilinib, chop etilishi G‘arb olimlarini hayajonga soldi: Yevropada Bobur asarlariga biror-bir tarzda murojaat etmagan yirik sharqshunos kam.

Hazrat Alisher Navoiydan keyin o‘zbek shoir va adiblaridan hech birining asarlari G‘arb va Sharqda Bobur ijodi kabi shuhrat qozonmagan, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Misol tariqasida A.M.Midlenfordning “Farg‘ona vodiysi”, H.Mozer-ning “Markaziy Osiyo”, N.R.Roemerning “Temuriylar davrida davlat yozuvi”, B.Burxardning “Xonlar. Amirlar. Sultonlar” asarlarida “Boburnoma” haqida aytilgan ijobiy fikrlarni keltirish mumkin [1].

“Boburnoma”ning o‘ziga xos original xususiyatlari bois turli mamlakatlar olimlari unga katta qiziqish bildirganlar. Natijada XIX asrdan boshlab turli tillarga tarjima qilindi, asar haqida mulohazalar yuritilgan asarlar maydonga keldi, nashr ettirildi. Asarni o‘rganish va nashr ettirishda ingliz, nemis, fransuz, turk va boshqa xalqlar olimlarining xizmatlarini qayd etish lozim.

“Boburnoma” to‘rt marta forscha, to‘rt marta inglizchada, uch marta nemis, fransuz va turk, to‘rt marta rus, uch marta urdu, bir martadan holland, italyan, hind, ispan, qozoq, yapon, polyak va uyg‘ur tillarida chop etilgan. Boburning hayoti, shaxsi, harbiy va davlatchilik faoliyati, shajarasi: ajdod va avlodlari, Boburiylar saltanati tarixi bir necha asrdan

beri dunyo sharqshunoslarining diqqatini jalb etib keladi. Bobur haqida turli tillarda risola va monografiyalar, besh yuzga yaqin ilmiy maqolalar, 30 tadan ortiq roman, esse, “Ajoyib kishilar hayotidan” turkumida kitoblar yozilgan, lug‘atlar tartib berilgan, harbiy yurishlari chizilgan xaritalar tuzilgan [4].

Yapon olimi Eyji Mano Bobur ijodini katta qiziqish va ishtiyoq bilan 30 yil mobaynida tadqiq qilib, “Boburnoma”ning to‘rt jildidan iborat ilmiy-tanqidiy matnini tayyorladi, asardagi atamalar, kishilar, joylar, qabilalar nomlari va boshqa ko‘rsatkichlar bilan nashr ettirdiki, bu chindan katta ilmiy voqea bo‘ldi. Eyji Mano avval “Boburnoma”ni yapon tiliga o‘girib, keyin arab alifbosida chop ettirdi. Besh yil ichida “Boburnoma”dagi uzilgan yillar voqealarini mavjud to‘rtta qo‘lyozma asosida qayta to‘ldirib, to‘rt jildli nashrini chiqardi. Asarning hozirgacha o‘n yettita qo‘lyozma nusxasi mavjud bo‘lib, asar dunyoning o‘n yetti tiliga tarjima qilingani ham asarga bo‘lgan qiziqishning katta ekanidan dalolat beradi [3].

Turkiyalik olim doktor Bilol Yujel Boburni: “Zahiriddin Muhammad Bobur o‘z asarlarida tariximizdan tortib to‘limizgacha bo‘lgan sohalarni to‘la qamrab olgan, turkiy tilni mumtoz holga keltirgan ulug‘ siymolardan biridir. Uning asarlari faqat chig‘atoy adabiyotininggina emas, balki butun turkiy xalqlar adabiyoti va tilining shoh asarlaridandir”, - deb ta‘riflaydi va uni o‘z zamonasining yetuk shaxsi sifatida dunyo tarixida o‘tgan buyuk allomalarning eng peshqadamlari safidan munosib joy olganligini ta‘kidlaydi [2].

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS)

“Boburnoma” manbalarda turlicha nomlar bilan, xususan, “Voqeoti Boburiy”, “Tuzuki Boburiy”, “Tavorixi Boburiy”, “Boburiya”, “Boburnoma” kabi nomlarda beriladi. Muallifning o‘zi asosan “Vaqoye” tarzida tilga oladi. Gulbadanbegim o‘zining “Humoyunnoma” asarida ham “Vaqoye”, “Voqeanoma” shaklida qo‘llaydi. Asarning turk tiliga tarjima qilgan va ilmiy matnini tayyorlagan olim Rashid Rahmati uni “Vaqoye” (“Bobur xotiroti”) deb nomlaydi [7].

Akademik V.Zohidov asar haqida shunday yozadi: “Boburnoma” o‘zbek adabiyoti tarixida badiiy prozaning eng birinchi buyuk namunasi ham hisoblanadi. Bu asar adabiyotimizda proza janrini rivojlantirishga uzoq vaqt ijobiy ta‘sir etib keldi. “Boburnoma” faqat o‘zbek madaniyati tarixidagina emas, balki o‘sha davrdagi boshqa ko‘p xalqlarning

madaniyatlari tarixida ham favqulodda bir voqeadir”. Bobur adabiy faoliyati o‘zbek mumtoz adabiyotining boy adabiy an‘analarini munosib davom ettirgani bilan muhim ahamiyat kasb etadi. U o‘z ijodida davrning muhim qarama-qarshiliklarini aks ettirishga harakat qildi. Ayniqsa, “Boburnoma”da bu jihatlar ancha keng tasvirlangan. Asar tarixiy faktlarga asoslangan o‘zbek mumtoz adabiyotining eng yaxshi, mukammal nasr namunasidir. Boburning ushbu asari orqali o‘zbek adabiyoti yangi shakl (memuar) bilan boyidi, adabiy til sodalashdi va xalq tiliga yaqinlashi. Asarda ifodalangan voqea, hodisalarning bevosita ishtirokchisi sifatida muallif ularga xolisona yondashadi. Asar ravon uslubda Boburning tarjimai holi, ishlari, yurishlari va zamonidagi muhim tarixiy voqealarni tavsif qiladi [5].

Ma’lumki, memuar xarakterida bo‘lgan asar muallifning zamona va o‘tmishiga aloqador xotiralarini, ko‘rgan va eshitganlarini qandaydir bir shaklga soladi. Bunday turdagi asarlar bilan adabiyot o‘rtasiga ba’zan qat’iy cheklovlar qo‘yib bo‘lmaydi. Memuar adabiyot yodgorliklarida u yoki bu darajada badiiylik elementlari kuchli bo‘lishi, tarixiy vrqelikni to‘g‘ri berishi bilan badiiy to‘qima ham qorishiq kelishi mumkin. “Boburnoma” murakkab memuarlar jumlasiga kiradi va unda muallif uzoq muddat orasida ro‘y bergan tarixiy voqealarga muayyan konsepsiya nuqtai nazaridan qaraydi. Tasodifiy hollarni imkon qadar chiqarib tashlab, voqealarni tanlash, saralash, tipiklashtirishga katta ahamiyat beradi. Asarning ifoda kuchini oshirishga harakat qiladi, lekin asar boshidan oxirigacha o‘zining memuar-tarixiylik xarakterini saqlaydi. Shu boisdan “Boburnoma” XV asrning oxiri XVI asr birinchi yarmidagi O‘rta Osiyo tarixini o‘rganuvchilar uchun ham hozirgacha eng ishonchli manba bo‘lib xizmat qilmoqda. V.V.Bartold, G.Vamberi, Yakubovskiy va boshqa bir qator olimlar tarixiy faktlarning aniqligini asoslash va ma’lumotlar uchun tez-tez “Boburnoma”ga murojaat qilishgan, undan iqtiboslar olishgan.

“Boburnoma”da Boburning Farg‘ona viloyati hokimi bo‘lib, Kobulda o‘zini podshoh deb e‘lon qilgani va nihoyat Hindistonda o‘z saltanatiga asos solgani bilan bog‘liq voqealar tizmasi o‘z aksini topgan [7]. “Boburnoma”ning mazmuni unda tasvirlangan hodisa-voqealar shunchalik boy va ko‘pqirrali-ki, buning natijasida u Movarounnahr, Afg‘oniston va Hindistonning XV asr va XVI asr

boshlaridagi tarixiy, madaniy, urf-odatlar, ilmi va adabiyoti, o‘simliklar va hayvonot dunyosi, shahar, qishloq, meva va gullarining boy manzarasini chizuvchi nodir manbaga aylanib qoldi. Bu sohadagi ma’lumotlarning qimmatbaholigi shundan ham bilinadiki, unda tasvirlangan ko‘pgina shaharlar, me’moriy yodgorliklar, bog‘lar, hayvonot va o‘simliklar olami hozirgi kunda tanib bo‘lmas darajada o‘zgargan yoki saqalanmagan. Shu jihatdan “Boburnoma” noyob ma’lumotlarga boy qomusiy asar sifatida nihoyatda qadrlanadi va o‘rganiladi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). “Boburnoma”ni o‘qish jarayonida o‘quvchi voqealar ichiga tushib qoladi, o‘zini yuzlab tarixiy shaxslar bilan birga his etadi; tabiat manzaralari, shaharlar, qishloqlar, tog‘lar, vodiylar, me’moriy yodgorliklar, bog‘lar, meva va gullarning go‘zal tasviri uni maftun etadi. Asarni o‘qigan kishi Movarounnahrning Andijon, Xo‘jand, Samarqand shaharlari, Afg‘onistonning Kobul va boshqa joylarida sayohat qilganday bo‘ladi; go‘yoki Bobur bu sayohat jarayonida unga yo‘lboshchilik qilib borayotgandek tuyiladi. Bu esa asardagi jonli tasvirning, sodda, turkona va samimiy bayonning natijasidir. Yana shuni ham ilova qilish o‘rinliki, asarda XV asrning oxiri va XVI asr boshlaridagi hodisa-voqealar bayoni, tarixiy shaxslar tasviri o‘zining rasmiyatdan xoliligi, ba’zan achchiq haqiqatning ro‘yirost ifoda etilgani bilan ham kishini hayratda qoldiradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Bartold V.V. Yevropa va Rossiyada Sharqni o‘rganish tarixi. – T.: Fan, 1925.
2. Bilol Yujel. Bobur «Devon»idagi o‘g‘uz-turk so‘zlarining o‘ziga xos xususiyatlari. – T.: Fan, 2008.
3. Evliya Çelebi. Evliya Çelebi Seyahatnamesi. O.Ş.Gökyay (ed.). – Istanbul, 1996.
4. Hasan Beg. Boburning adabiy merosi. – Toshkent: Fan, 2008.
5. Mirzo Muhammad Haydar Ayoziy. Tarixi Rashidiy / Nashrga tayyorlovchi O.Jalilov. – T.: O‘zbekiston, 2011.
6. Muhammad Solih. Shayboniynoma: doston // tahrir hay’ati A.Qayumov va boshq. Nashrga tayyorlovchi va so‘zboshi muallifi E.Shodiyev. – T.: Adabiyot va san’at nashriyoti, 1989.
7. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. – T.: Sharq, 2002.